

USINSZKIJ PÁLYÁJA EGY ÚJABB ÉLETRAJZ ALAPJÁN

KONSZTANTYIN DMITRJEVICS USINSZKIJ, „az orosz Pestalozzi” java férfikorában bekövetkezett tragikus halála óta kerekén 90 év telt el; sokan és sokat tanulmányozták életét és műveit, de az egyik legkiválóbb USINSZKIJ-kutató, V. JA. SZTRUMINSZKIJ 1960-ban megjelent USINSZKIJ-életrajzában¹ úgy látja, hogy a nagy pedagógus életéről és tevékenységéről végső tudományos összefoglalás helyett még mindig csak vázlatot adhat. Új életrajzi adatok és újonnan felfedezett ideológiai kapcsolatok révén mégis reméli, hogy megkísérelheti USINSZKIJ alakjának teljesebb megvilágítását. Műve áttanulmányozása után úgy véljük, hogy ez a törekvése jelentős mértékben sikerült.

A kutatók munkáját megnehezítette, hogy USINSZKIJ életének nem minden szakaszáról állt elég adat rendelkezésükre. Ennek egyik oka az volt, hogy a még élő kortársak miatt sokáig kényes volt bizonyos szerepek és helyzetek megítélése, s így nem keletkezhetett egy teljes mértékben kielégítő dokumentáció. Nehézséget okozott egyes források adatainak és ítéleteinek ellentmondó volta is. Ennek ellenére az elmúlt évtizedekben számosan megkísérelték *Usinszkij* életének és működésének a felvázolását. Éppen ezeknek a próbálkozásoknak a kritikai megítélése és összehangolása újabb, nem könnyű feladatát jelenti a végső tisztázásnak.

Forrásokként mindenekelőtt hivatalos okmányok, továbbá önéletrajzi írások (naplók, levelek, visszaemlékezések, a művek egyes szubjektív részletei) állanak a kutató rendelkezésére. Szép számmal jelentek meg USINSZKIJ-ról memoárszerű feljegyzések is.²

E művek számos bizonytalan vagy téves adatának és sok helytelen értékelésének kiigazítását akarja adni SZTRUMINSZKIJ életrajzi vázlatnak nevezett új művében. Az utóbbi években napvilágra került új adatok nagymértékben segítik e törekvését. Technikailag nagy előnyt jelent számára az a tény, hogy a Szovjet Pedagógiai Akadémia határozatából — éppen az ő szerkesztésében — 1952-ben megjelenhetett immár *Usinszkij* műveinek 11 kötetes teljes kiadása,³ amelynek utolsó kötete részben már a dokumentációs nyersanyagot tartalmazza.

SZTRUMINSZKIJ belső összefüggések alapján USINSZKIJ életében három szakaszt különböztet meg.

Gyermek- és ifjúkora az 1824. és 1844. évek közé esik. A legutóbbi időkig is kérdésesnek látszott, nem 1823-ban született-e. Keresztlevele az egyik minisztérium aktái között elégett. Gimnáziumi végbizonyítványában az 1823. év szerepel. Ennek háttérben

¹ В. Я. Струминский: Очерки жизни и педагогической деятельности К. Д. Ушинского. (Биография). Учпедгиз, Москва, 1960. 348 стр.

² J. P. Pavlov (orvos, ismerőse az egyetemről), N. Sz. Usinszkaja (felesége), J. Sz. Rehnyevszkij (iskola- és szerkesztő társa), V. Sztójunyin, M. K. Csali (iskolatársa), L. N. Modzalevszkij (tanítványa), A. D. Sztarcavszkij (szerkesztő), D. D. Szemjonov (munkatársa a Szmolnij-intézetben), J. P. Gyerkacsev, A. A. Csumikov (szerkesztő), J. N. Vodorozova (tanítványa) és Sz. A. Markova (tanítványa) — az emlékezések szerzői. Életrajz-kísérletként USINSZKIJ-ról mintegy 20 mű látott napvilágot. Az első titkáranak, A. FROLOVNAK tollából jelent meg. Kiemelkedik közülük U. PESZKOVSZKIJ formásabb, de USINSZKIJ műveiben nem megfelelően elmélyedő életrajza. A legjelentősebb közülük V. J. CSERNISEVNEK *Usinszkij és a Szmolnij-intézet reformja* (1951) c. írása. USINSZKIJ éleadataival sok egyes cikk is foglalkozik. A róla megjelent nagyszámú disszertáció közül az egyik szintén életrajz-kísérlet.

³ Собрание сочинений К. Д. Ушинского, I—XI. т. (А. П. Н.) Москва, 1952.

azonban az áll, hogy Tulában, ahol született, a temetői pap keresztelte, akinek akkor hivatali nyomtatvány nem állt rendelkezésére, nonsokára viszont meghalt. Később az egyházi konzisztórium a résztvevők bemondása alapján születési évül az 1823. évet ismerte el. Ez apjának érdeke volt, aki arra törekedett, hogy a feltűnő szellemi képességeket mutató fiút a gimnáziumba minél korábban felvétesse.⁴ USINSZKIJ viszont emlékezőseiben arról ír, hogy még nem volt 12 éves, amikor harmadikos gimnazista korában anyja meghalt. Iskolatársai szerint is a többiekhez viszonyítva feltűnően fiatal volt. Ezek alapján SZTRUMINSZKIJ jogosan következtet arra, hogy USINSZKIJ születését az 1824. évről kell tennünk.

Amint említettük, USINSZKIJ Tulában született. Apja, aki mint alezredes nyugdíjaztatta magát, itt a kormányzóság kincstári tanácsosaként működött. Amikor később máshova helyezték, családját Novgorod-Szeverszkben élt, ahol a gyermekek a városka közelében fekvő anyai birtokon zavartalanul nevelkedhettek.

USINSZKIJ-t és öccsét elemi oktatásban — kitűnő pedagógiai készséggel — anyja részesítette. Amikor évek múlva apja újra nősült, német nőt vett el, USINSZKIJ német tudását ennek a mostohájának köszönhetette.

USINSZKIJ egy töredéknek maradt írásában rendkívül színes képet fest a novgorod-szeverszki gimnázium akkori életéről, tanáiról, diáktársairól, s főként a saját, a természeti milió hatása alatt fejlődő életéről. Zárkózottságban, rengeteg olvasmány között teltek ezek az évek. Kiváló tehetsége ellenére egyes tárgyakból csak közepes eredménnyel végezte be a gimnáziumot.

Még nem töltötte be tizenhetedik életévét, amikor 12 napi utazás után Moszkvába került az egyetemre. A komoly, fekete hajú, ukrános hangsúlyú fiatalember mindjárt kezdetben nagy hatást tett társaira megfontolt, határozott ítéleteivel. A moszkvai egyetem jogi karának hallgatója lett, ahol a negyvenes években az 1835-ös erősen reakciós egyetemi szabályrendelet ellenére élénk viták folytak a konzervatív és a haladó gondolkodású professzorok között. Ezekben az években BELINSZKIJ és HERGEN publicisztikai működése mindennél jobban hatott az egyetemi ifjúságra. USINSZKIJ haladó gondolkodású társaival gondok közt, de mindenét megosztva, kiemelkedő tehetségével és érett világfelfogásával figyelmet keltve élt. Jelentős szerepet vitt a diákifjúság mozgalmaiban, amelynek mintegy hadiszállása az egyetem épületével szemben álló Nagy-Britanniához címzett vendéglő volt, ahol nemcsak az egyetem órarendje volt kifüggesztve, hanem egy harangoeska megkongatásával az egyetemi órák kezdetét is jelezték.

1844-ben USINSZKIJ befejezte egyetemi tanulmányait, s megkezdődött életének az a fordulatokban és viszontagságokban bővelkedő második korszaka, amelyet 1862-ig, külföldi tanulmányútja kezdetéig számíthatunk. Mint a két évfolyamelső egyike, az akkori szabályoknak megfelelően kandidátusi címmel hagyja el az egyetemet, s két nagyhírű professzora, REDKIN és GRANOVSKIJ tanácsára állás vállalása helyett a magiszteri cím megszerzésére szánja a következő évet. Naplója tanúsága szerint erős szellemi munkában, de nagy tépelődések között telnek ezek a hónapjai. Végül is belefárad a magiszteri vizsgára való készülésbe, elfogadja az akkor éppen át szervezés alá került jaroszlavlai Gyemidov-liceum egyik tanszékére való kinevezést. Itt azonban működését csak 1846. augusztus 2-án kezdte meg. Hogy mivel töltötte addig az idejét bizonytalan, de valószínű, hogy 1845 második felében már Jaroszlavlba kellett utaznia.

A jaroszlavlai liceum létesülése és sorsának alakulása érdekes epizódja Oroszország művelődéstörténetének. Alapítója P. G. GYEMIDOV (1738—1821) volt, korának egyik legműveltebb orosz embere, aki külföldön (többek között Upsalában is, LINNÉNÉL) tanult; a természettudományok iránt szenvedélyesen érdeklődött, s ezek anyagából hatalmas gyűjteménye volt. A cári kormánynak 100 000 rubelt és számos birtokát 3578 jobbágyával egyetem alapítására ajánlotta fel. De a birtokok jövedelme a rossz gazdálkodás miatt bizonytalan volt. Végül is az alapítványt úgy használták fel, hogy 1805-ben liceumot létesítettek, amelyben bizonyos egyetemi tárgyak enciklopédikus előadását is megszervezték. Előzetes próbálkozások után a liceumot 1845-ben újból átszervezték, s ekkor bízták meg USINSZKIJ-t az ún. kamarai tudományok (jogi enciklopédia, pénzügytan, politikai gazdaságtan) előadásával.

Amint említettük, tanári működését csak az 1846. év augusztusában kezdte meg, de ennek az évnek kezdetétől fogva közgazdasági, földrajzi és más kérdésekről cikkei jelentek meg a *Jaroszlavlai Kormányzósági Hírek* számaiban, illetve e lap nem hivatalos részének szerkesztőjeként is szerepelt, ami valószínűvé teszi, hogy ekkor már Jaroszlavlban tartózkodott, s készült az előtte álló oktatói feladatára.

⁴ Pirogov, a híres sebész és kiváló pedagógiai író, előre keltezett születési bizonyítványával már 14 éves korában jutott be az egyetemre.

Itteni életében kiemelkedő esemény volt a főiskola 1848 szeptember havában tartott ünnepi ülése. Ekkor tartotta tanári székfoglaló előadását *A kamarai képzésről* címmel. Erősen bíráló szellemben igyekezett kimutatni a szóban forgó tárgy feudális jellegű, rendszertelen oktatásának tarthatatlanságát. A kialakult polgári élethez való alkalmazkodást követelte, s a politikai gazdaságtannak közepontba állítását.

Az 1848-as európai események óvatosságra intették a cári kormányt. Merész kritikai fellépése s a forrongó szellemű ifjúság körében megmutatkozó népszerűsége miatt felesleges hatósága jónak látta *Usinszkijnak* a tanári katedráról való eltávolítását.

A tanév végén formailag betegszabadságra ment, az új elhelyezkedés keresésének aggasztó gondoljaival. Talán még anyjától örökölt pedagógiai érdeklődésével valamelyik magasabb fokú járási iskolánál akart elhelyezkedni, de ajánlközásaira még választ sem kapott. A hivatalnoki pálya egyáltalában nem vonzotta. De mégis örülni kellett, amikor végre 1850. február 6-án a Belügyminisztériumban az „Idegen (tehát nem pravoszláv) vallási ügyek ügyosztályában” mint az irodafőnök helyettese alkalmazásba léphetett. Rendkívül szerény állás volt ez, évi 400 rubel jövedelemmel. De az, hogy munkájában nem volt szorosan a hivatali órákhoz kötve, s többnyire idegennyelvű okmányok tudományos jellegű átvizsgálásával foglalkozhatott, elbíráhatóvá tette számára a helyzetet. Egyébként az itt töltött négy év alatt címzetes tanácsnoki és kollégiumi ülnöki rangra is emelkedett.

Szellemi kielégülést és némi külön keresetet is jelentett számára a pétervári hivatalnokoskodás nehéz éveiben az, hogy cikkei, tanulmányait szívesen fogadták a különféle folyóiratokban. A *Földrajzi Társaság Közönlönyében*, a *Kortársban*, *Az Olvások Könyvtárában* sűrűn jelentek meg írásai, értékezései, beszámolóí, fordításai, amelyek földrajzi, társadalmi népgazdasági kérdésekkel foglalkoztak.

Az 1854. év vége újabb gyökeres változást hozott USINSZKIJ életében. Azt az ügyosztályt, amelyben dolgozott, megszüntették, s így megint új foglalkozás után kellett néznie. Új állása, amelyhez összekötései révén jutott, sorsszerű befolyással volt pályája alakulására. Ha Pétervárott marad, s ott folytatja irodalmi tevékenységét, az feltehetőleg a társadalomtudomány területén mélyült volna el. De most újra vidékre került, mégpedig egy nevelőintézethez, s ez és később a Szmolnij-intézethez való kapcsolata egészen a nevelés ügyéhez kötötte.

A Gatesinai Árvaházhoz került USINSZKIJ, ahhoz a pedagógiai intézményhez, amelyet MÁRIA cárné 1803-ban egy cári kastély épületében (mintegy 100 kilométernyire délfelé Pétervártól) alapított. Hatalmas létesítmény volt ez, amelynek elemi iskolai tagozata 1830-tól középiskolával bővült, 1847-ben pedig jogi tagozatot építettek erre; az öt középiskolai évet a hivatalnoki pályára előkészítő három évi jogi szakoktatás tetőzte be. USINSZKIJ itteni működését (az ötvenes évek közepén a liberalizmus felé forduló körülmények között) 1855 áprilisában kezdte meg. Az orosz irodalom tanítását bízzák reá, majd a következő évben az intézet inspektora (tanulmányi vezetője) és a jogi tárgyak egyik előadója lesz.

Az intézet élete ekkoriban a mélypontján volt. 1854/55-ben 669 tanulóból 376 volt a bukott. Roppant erőfeszítéssel USINSZKIJ elérte, hogy a következő években a selejt már csak 180 körül mozgott. Nagy céltudatossággal igyekezett a munkát helyesen elosztani a hatalmas iskola sok tanára, nevelője és alkalmazottja között. Most is, mint később is, főként a nevelés és oktatás egységének a problémája foglalkoztatta. Konferenciákat tartott az anyanyelv oktatásáról. Intézményesítette a szemléltetést, a könyvtár helyes használatát. Itt kezdte kidolgozni későbbi híres tankönyvét, a *Gyermekvilágot*, amely a helyes tárgyismeretre és a gondolkodásra alapozza a nyelv fejlesztését. Itt gondolta végig másik híres tankönyvének, az *Anyanyelvünknek* tervezetét is.

Kitűnő lélektani érzékét teljes mértékben felajzzák a nevelő oktatás napról napra jelentkező problémái. Szenvedéllyel merül el az előző félszázad külföldi pedagógiai klasszikusainak olvasásába, akiknek műveit felfedezte egyik elődjének lezárt könyvtárában. Már előbb valósággal új világot nyitott meg előtte — amint mondta — egy angol folyóirat cikke az amerikai iskolákról. Most különösen *Pirogovnak* *Az élet kérdéseiről* írott cikke ragadja meg. S ő is közölni kezdi a *Nevelésügyi Folyóiratban* és másutt nagy figyelmet keltő pedagógiai tanulmányait. Egymásután jelenik meg *A nemzet és a közösségi nevelésben*, *A pedagógiai irodalom haszna*, *Az iskola három eleme*. Nemkülönbön két cikke az *Északamerikai Közoktatásról*. USINSZKIJ szenvedéllyel és eredményesen tette kötelességét. Őrült anvagi biztosítottságának, örült a megtalált feladatának. De öröme nem volt ürm nélkül. Voltak, akik kényelmetlennék találták a nevelés és oktatás megjavítására tett intézkedéseit.

Egy napon szokatlan vendége volt. A cárné felkereste az intézetet, s a trónörökös nevelése érdekében kérte USINSZKIJ tanácsait. Kívánságára USINSZKIJ több hosszú

levélben fejtette ki nézeteit. Bátran utalt e levelekben a kor követelményeire, s az uralkodó elengedhetetlen kötelességként a nép érdekeinek figyelembevételét jelölte meg.

1859 januárjában újabb változás állt be USINSZKIJ életében. A pétervári híres Szmolnij-intézet⁵ inspektorává nevezték ki. Az intézet tudvalevőleg a Nemesi Leányokat Nevelő Társaság vezetése alatt állott. Hozzácsatolva működött a Sándor-intézet, amelynek növendékei a vagyonos polgári rétegből kerültek ki.

Az intézetet még II. KATALIN cárnő alapította 1764 márciusában. Eredeti rendeltetése az volt, hogy megóvják a nemesi nőt a kor racionalista szellemétől. A növendékek mintegy üvegházi életet éltek. 12, illetve a polgári tagozaton 9 éven át úgy éltek az intézetben, hogy még a szünidőre sem távozhattak otthonaikba. Tanulmányaikban főleg nyelvekkel és művészeti készségek elsajátításával foglalkoztak. A nevelés és oktatás teljesen különválasztva folyt. Nem osztályok szerint, hanem három évenként változó csoportokban tanultak, az órákon is egy-egy nevelőnő (классная дама) felügyeletével, a tanárokkal viszont nem beszélhettek, sőt az órákon sem tehettek fel kérdéseket.

Az intézeti rend reformjával már régebben is kísérleteztek, most pedig USINSZKIJ kapott felszólítást egy ilyen tervezet benyújtására a cárnő kancelláriájának IV. osztályához, amely országosan intézte a nőnevelés ügyét.

USINSZKIJ javaslatában a tanulmányi időnek 7 évben való megszabását s az osztályrendszer bevezetését ajánlotta. Kívánta a természettudományok komoly mérvű tanítását, az anyanyelvvel s az orosz irodalommal való intenzív foglalkozást, történelmi olvasmányok feldolgozását, s mindehhez az új módszerek alkalmazását, szemléltetést, megbeszélést, az egyéni képességekhez való alkalmazkodást, a tárgyak koncentrációját, a nevelés és oktatás egységét.

Majdnem két évnék kellett elteltie, míg USINSZKIJ tervezetét 1860 decemberében jóváhagyták. USINSZKIJ tantervi elgondolásában nagy szerepet játszott készülő tankönyve, a *Gyermekvilág*. Híven PESTALOZZI eszméjéhez, amely a gondolkodás fejlesztését a szemléltetéshez köti, az első két osztályban — az intézetben most már csak középfokú oktatás folyt — tankönyvének nagyobb részt a természet világából vett olvasmányaival akarta a tanulók gondolkodását s ennek alapján beszédkészségük fejlődését elindítani.

Mindezen törekvéseivel párhuzamosan még 1859 márciusában engedélyt kért a kormánytól egy pedagógiai folyóiratnak *Meggyőződés* címmel való megindítására. E helyett a következő évben a *Közköztatásügyi Minisztérium Folyóiratának* szerkesztését bízták reá.

USINSZKIJ az addig jellegtelen, vegyes tartalmú lapot a pedagógiai tudomány aktuális kérdéseit elnélylten tárgyaló szakfolyóirattá fejlesztette. Másfél év múlva azonban (amikor haladó gondolkodását az új miniszter nem engedte érvényesülni) leköszönt a lap szerkesztéséről. Munkásságának ezzel a korszakával függ össze az a rendkívül érdekes levelezési anyag, amely csak pár éve került napvilágra a Kalinyini Terület levéltárából, s amely egy J. Sz. BELLJUSZTYIN nevű szabadgondolkodású pappal váltott levelei nyomán megmutatja, mennyire egyedül érezte magát a közoktatás felvirágoztatásáért folytatott küzdelmében.

Közben azonban a Szmolnij-intézetben gyűltek a felhők USINSZKIJ feje fölött. Bár kiváló új tanerőkről is gondoskodott, a régiek jóval többen voltak, s mind az oktatói, mind a nevelői kar (élükön M. P. LEONTYEVA főnökasszonnyal) nem tudtak belenyugodni az újításokba. USINSZKIJ reformjaiban materialista és erkölcsstelen törekvéseket láttak. Titkos vádiratukat USINSZKIJ sohasem kapta kézhez. A cárnő kancelláriája IV. osztályának vezetője, OLDENBURSZKIJ HERCEG békét akart, fedezni is akarta magát a kényes vádak közepette, s 1862 márciusában felszólította USINSZKIJT, hogy menjen szabadságra. valóban megrenált egészségének helyreállítására. Együttel közölték vele, hogy a következő tanévre külföldre küldik a nőnevelési intézmények tanulmányozására. Ugyanakkor a Közköztatásügyi Minisztériumtól is megbízást kapott a külföldi népoktatási és tanítóképzési rendszer megfigyelésére.

Amint BELLJUSZTYINNA folytatott levelezéséből kitűnik, USINSZKIJ maga is foglalkozott azzal a gondolattal, hogy külföldön telepszik le, készülő tankönyvei s az ifjúság számára írandó könyvei jövedelméből tartja majd fenn magát és családját, s a külföldi könyvtárak segítségével teljes erővel hozzálát a főművének, a *Pedagógiai*.

⁵Talán nem fölösleges ide jegyeznünk egy Baedeker-adatot a *Szmolnij* névvel kapcsolatban. Az orosz *монах* szó *szurkot*, illetve *kátrányt* jelent. *Szmolnij*-nak nevezték a Pétervár külső területén a Néva folyó mellett végighúzódo *kátrány-kikötőt*. Itt épült fel később a Szmolnij-kolostor s ezzel kapcsolatosan a világszerte ismétte vált Nőnevelő Intézet.

Antropológiának megírásához. Most azonban mégis levverte sorsának alakulása. Teljes fizetéssel és megfelelő útiköltséggel látták el külföldi tartózkodása idejére, de erkölcsileg vesztesnek érezte magát: józan és nemes vállalkozását elgáncsolták; mélyen átértzett meggyőződését s az akadályokkal keményen szembeálló törekvését a nőnevelés olyanra szükséges reformjában nem érvényesíthette.

USINSZKIJ életének új szakaszához jutottunk el, amelyet a külföldi bolyongások, a pedagógiai érdeklődését olyannyira ébrentartó sok iskolalátogatás, a lélektani és neveléstudományi szakirodalom elmélyedő tanulmányozása, s tartalmában gazdag, rendkívül jelentős, de sajnos csonkán maradt *Pedagógiai Antropológiájának* (amelynek főcíműl igen kifejező módon „*Az ember mint a nevelés tárgya*” címet adja) megalkotása töltöttek be.

Az orosz pedagógiai irodalomnak fájdalmas vesztesége, hogy tudományos működése e most tetőződő korszakának a még pályája indulásakor szerzett tragikus betegsége, a krónikus tüdőgyulladás, nem váratlanul, de túlságosan korán vetett véget.

USINSZKIJ külföldi útjára 1862. május közepén indult. Bonnban akart letelepedni, de orvosi Svájcba küldik. Itt a Genfi tó partján, Lausanne közelében, Vevey lesz az állandó otthona. Innen látogatja a Berni, Aargaui és Zürichi kantonok iskoláit. Bernben különösen FRÖHLICH leányiskolája van reá hatással: örömmel látja, hogy ebben a kiváló intézetben a nőnevelésnek minden akkoriban elképzelhető fokozata ki van építve, kiváló női tanerőkkel, akik pontos tanterv szerint látják el feladatukat. Zürichben PESTALOZZI kiváló követőjének, SCHERRNEK a működését látja rendkívül jelentősnek. A későbbi hónapokban Neuchâtel, Vaude és Genf kantonjait veszi sorra. A genfi nőnevelést is mintaszerűnek látja. Megleppő és hasznos tapasztalat számára, hogy az „osztály-ügyelő hölgyek” a szülők közösségéből kerülnek ki.

Az elemi iskolai oktatást és a tanítóképzést is tanulmányozza. Közben rendkívül érzékeny szervezettel újra meg újra agynak dől, s hogy feladatát kellően teljesíthesse, külföldi kiküldetésének meghosszabbítását kénytelen kérni. Közli egyúttal feletteseivel eddigi tapasztalataiból levont következtetéseit. Úgy látja, hogy a nőiskolák ellátására tanítóképzőket kell felállítani. A nevelés és tanítás egysége elengedhetetlen. Osztályrendszerre van szükség ún. tárgyrendszer helyett. Leányiskolákban gondosságukkal, türelemmel jobban beválnak a nők. A városokban okvetlenül ki kell építeni a felső tagozatot is. Hasznosak és kevés költséggel fenntarthatók lányok számára a munkaiskolák. Nagyon szükségesek a jó tankönyvek. Kevesebb tárggyal foglalkozunk, de alaposabban. Szükség van egy középponti tárgyra, s ez csak az anyanyelv lehet. Rendkívüli jelentősége van a tanórák alatti éneklésnek. Ehhez külön ki kell képezni az „osztálytanítónőket”.

Tavasszal Mannheimbe utazik USINSZKIJ a pedagógiai kongresszusra. Május elején Pétervárott jelentkezik. Kiküldetését meghosszabbítják, s 1863. őszén Heidelbergben telepszik le. München, Stuttgart, Augsburg, Lipse, Weissenfels, Weimar, Halle iskoláit látogatja. 1864. februárjában Dél-Franciaországot, Párizst, Strassburgot keresi fel. Meglepi a francia iskolaügy elhanyagolt állapotát. Májusban Belgiumban tartózkodik. Júniusban ismét Pétervárott találkozunk vele.

Közben újra sokat betegeskedett, de beteggyáiban is folyton dolgozott. Még az előző évben közzétette tanulságos és élvezetes útleveleit *Pedagógiai Tanulmányúton Svájcban* címmel. Összeállította az *Anyanyelvünk* című tankönyvének részletes vázlatát, és kidolgozta nagy *Antropológiájának* alapjait. Magánéletéről barátaihoz intézett levelei adnak számot. Közben arról is tárgyalnak vele, hajlandó-e vállalni az Odesszába tervezett új egyetem jogi karának egyik tanszékét.

USINSZKIJ külföldről is figyelemmel kíséri a hazájában készülő iskolareformok problémáit. Figyelmeztet, hogy harcolni kell a légvárak ellen. Sok iskola kell a népnek és kiválóan képzett tanítók. A legsürgősebb az elemi oktatás megoldása.

1864-ben megjelenik az *Anyanyelvünk*, miután a *Gyermekvilágot* már 1862-ben közreadta. Amikor az *Anyanyelvünket* még Gatcsinában tervezni kezdte, Naplójában ezt írta róla: „Olyan könyv lesz, amelynek legalább 25 kiadást kell megérnie.” Rendkívül fontosnak tartotta e műve megírását, hiszen még Gatcsinában közvetlenül tapasztalta, hogy minden későbbi sikertelenségnek elsősorban az elemi oktatás lebecsülése és módszer-telensége az oka. Miközben a könyvet külföldön véglegesen kidolgozta, saját gyermekei oktatásában állandóan próbákat tett vele. Nem egyszer tőlük vett át ötleteket. Három részében ábécés könyvből, szemléltetésen alapuló beszéd- és értelemgyakorlatokból, s irodalmi szemelvényekből (átdolgozott mesék, az irodalom gyöngyszemei, a népköltészet remekei) állott; amelyeket képek és találós kérdések egészítettek ki. Halála előtt még egy nyelvtani résszel is sikerült kiegészítenie. Még egy kitűnő módszertani *Vezérfonalat* is írhatott hozzá, amire szintén kezdettől fogva készült. Az *Anyanyelvünk* csak USINSZKIJ haláláig 10 kiadást ért meg, az Októberi Forradalom évéig pedig (fordításait is ideszámítva) 146-ot. COMENIUS *Orbis Sensualium Pictus*-a után a világ legtöbb példány-

számban megjelent tankönyve lett. A *Gyermekvilágnak* viszont 1916-ig 47 kiadása jelent meg. Sz. MARSAK, a kiváló szovjet ifjúsági író 1940-ben úgy írt e könyvről, mint a hiányzó *gyermekenciklopédia* kitűnő kísérletéről, amit még csak TOLSZROJ tankönyveiben találunk meg, s amire GORKIJ is törekedett.

Közben USINSZKIJ javában dolgozott már főművén is. 1864-ben mintegy főpróbának megírta *Az emberi szervezet jövődásai a nevelés művészetére való alkalmazásában* című művét, amelyet a következő két évben a *Pedagógiai Gyűjtemény* számaiban adott közre. Még előbb a *Hang* című folyóiratban megjelent cikkeivel élénk részt vett abban a heves vitában, amelyet a klasszikusok intenzívebb tanítását követelők tábora a reáliák híveivel szemben robbantott ki.

1864-ben a cárné kancelláriájához beadja részletes jelentését a külföldi nőnevelési intézmények tanulmányozásáról. 1867-ig olvasatlanul fektült jelentése a beadványok között, s csak ekkor iktatták a kancelláriában.

1864 őszén, pétervári tartózkodása alatt, előadásokkal szerepel az ottani Pedagógiai Társaság ülésein. Különösen a középfokú nőnevelésről hangoztatott tételei keltenek figyelmet. A német konzervativizmus és a franciás szalonelmélet igényeihez való alkalmazkodás keveredése jellemzi szerinte a nyugat-európai irányt. A legfőbb bajt abban látja, hogy a nők nevelése legfogékonyabb korukban, 15-16. életévük körül véget ér.

Amikor jelentését a cárnéhoz beterjesztette, a kancellária irányításával eltöltött 10 évi szolgálatának alapján, betegségére való tekintettel, a szolgálatból fél nyugdíjjal való elbocsátását kérte. Ehelyett újabb két évre lehetővé teszik számára a külföldi tartózkodást. Megbízzák egy tanítónők számára alkalmas pedagógiai tankönyv megírásával. Annál inkább vállalja e feladatot, mert a Szmolnij-intézet legfelső osztályában tanítónők képzésével is foglalkozott, s akkor készített jegyzetei jó alapot adnak e munkájához.

Külföldön 9 hónapra ismét Heidelbergben telepszik le. A következő két évet pedig (miután további meghosszabbítást kapott) újból a svájci Veveyben tölti. 1867 júliusától Pétervár mellett Pavlovszkban tartózkodik.

Közben egyéni utazásokat is tett. Veveyből többször utazott Itáliába. Amikor hazájába visszatért, cikkeivel, polémiáival, előadásaival újra bekapcsolódott ennek szellemi életébe. Különösen megrendítően hatott a közönségre az a *Hang* című folyóiratban közzétett felhívása, amellyel az 1868. év telén beállott oroszországi nagy éhínség szenvedőinek megsegítésére igyekezett felbreszteni a lelkiismereteket.

Amint említettük, készségesen vállalta a pedagógiai tankönyv megírását, de a dolgok logikája arra kényszerítette, hogy előbb főművének, az *Antropológiának* kidolgozásával tisztázza az alapvető tudományos problémákat. Először tehát ennek befejezésére törekszik. Minthogy kedvenc eszméjének megvalósítására, pedagógiai fakultások felállítására egyelőre nem lát lehetőséget, a tudományos pedagógiai irodalomban látja az égető kérdés egyetlen megoldását.

A gazdag külföldi könyvanyagának, de időközben gyűjtött saját hatalmas könyvtárának a segítségével is (igen nagy vesztesége az orosz neveléstudománynak, hogy ez az értékes könyvtár, amelyet USINSZKIJ felesége a szentpétervári Városházának ajándékozott, elkallódott) főművének első kötetét 1867/68-ban, második kötetét 1869-ben befejezte. A két első kötet után, amelyek az ember szervezését és lélektanát dolgozzák fel, a harmadik kötet (a nevelés és tanítás, továbbá az erkölcs, művészet és vallás kérdéseiről) USINSZKIJ korai tragikus halála miatt nem készülhetett el. Sokáig kutattak legalább nyers fogalmazványa után, de ebből is, meg *Pedagógiai Tankönyvből* is, csak cikk-törvédeket, vázlatokat és tervezeteket találtak. Kitént az is, hogy sok írását megsemmisítette. Új leletekre továbbra már kevés a remény.

Usinszkij 1867-ben engedélyt kapott arra, hogy tudományos munkája és egészségi állapota érdekében Oroszország területén vagy külföldön bárhol tartózkodjék. 1868 májusában kumisz-kúrúra a Krimbe indult, de Kijevben rosszul lett és birtokára vonult. 1869 telét nehezen bírja Péterváron. Elhatározza, hogy szelídebb éghajlat alatt, a Krimben telepszik le. 1870. februárjában Bécsbe indul, hogy onnét továbbutazzék Itáliába, de ágyynak dől, majd hajóra szállva, a Dunán és hazánkon át Odesszába igyekszik. A Krim-félszigeten Szimferopoltól 20 versztnyire gyógyíttatja magát. Innét lázas állapotban is bemegy Szimferopolba, az iskolai vizsgák tanulmányozására, s az ottan (nagyrészt tatár) tanítóktól tartott kongresszusra. A Krimből birtokára visszatérve, élete legszörnyűbb csapása várja. Egy nappal érkezése előtt temették legnagyobb fiát, aki (miután külföldi tartózkodásuk idején a heidelbergi gimnáziumban, majd a jénai Stoy-féle intézetben, otthon pedig a II. sz. katonaiskolában tanult) 18 éves korában vadászat közben fegyverének áldozata lett. USINSZKIJ napokon át eszméletlenül fekszik. Kijevbe visszatérve, ott házat vesznek, hogy ott telepedjenek le. Két idősebb lányát (hat gyermeke volt) a

Szmolnijjal kapcsolatos Sándor-intézetből átíratja a kijevi gimnáziumba. Ő maga két kisebb fiával újból a Krimre indul magát gyógyíttatni. De útközben Odesszában 1870 októberében egészen ágynak dől. Családja hozzáiet, végzetes betegsége fogva tartja, s USINSZKIJ (új időszámítás szerint) 1871. január 4-én, 47 éves korában bevégzi tragikusan rövid életét. Kívánságára Kijev mellett, a Dnyeper partján, a Vidubeckij monasztir melletti temetőben temetik el.⁶

Halála után felesége (USINSZKIJ egykori játszótársa) — a lányok harmónikusabb neveltetése végett — Odesszában telepszik le.

Utolsó éveiben sok örömet szerzett USINSZKIJNAK KORFFAL, a kiváló gyakorlati pedagógussal levelezés útján kötött barátsága. A zemsztvo-iskolák ügye volt közös témájuk. USINSZKIJ utolsó cikke is KORF lapjában jelent meg *A népi iskolák keletkezéséről*. Rendületlenül bízott a nép művelődési vágyában és alkotóerejében.

KORFFHOZ írt egyik levelében a francia–porosz háború kitörésekor bámulatos éleslátással rajzolta meg a későbbi világháború kitörését és annak politikai összetevőit. Egyik lányának ajándékából egyik legértékesebb darabja ez a levél a kijevi Puskin Ház archívumának.

USINSZKIJRÓL különféle fényképfelvételek maradtak ránk. Akik ismerték; egyiket sem tartják találónak. Szigorúnak látszó tekintetét a humanitás jósága és derűje hatotta át. J. N. KRUMSKOJ festménye ezt próbálja megéreztetni.

Mit köszön a neveléstudomány SZTRUMINSZKIJ új USINSZKIJ-életrajzának? E negyedfélszáz oldalnyi terjedelmű, szabatosan megírt, de olykor fárasztóan tömör, az adatok ezreivel dolgozó és USINSZKIJ korának egész neveléstörténeti képét érzékeltető monográfiának fő érdeme sok új, reális összefüggés megláttatása, az eddig zavaró⁶ fehér foltok eltüntetése. USINSZKIJ egyetemi éveit, jogliceumi tanárságát, a folyóiratokkal való munkatársi vagy szerkesztői kapcsolatát ez a mű adja először kellő teljességgel. Számos személyi kapcsolatáról részletes, reális képet kapunk. Értékes a mű nagy objektivitása. Szilárd alapot ad ahhoz, amit műve végén SZTRUMINSZKIJ kilátásba helyez: hogy az életrajzi részletek és összefüggéseik feltárása után a közeli években megkísérelhesse USINSZKIJ gondolatvilágának teljes bemutatását.⁷

Kováts Gyula.

⁶ Sirján, terebélyes gesztenyefa árnyékában, gránittömbön elhelyezett márványtábla jelzi, hogy ott nyugszik a *Gyermekvilág*, az *Anyanyelvünk* és a *Pedagógia Antropológia* alkotója. Az emlékművet egyébként — Sztruminszkij szerint — meglehetősen megviselte az idő vasfoga.

⁷ Usinszkij gondolatvilágáról magyar fordításban D. O. Lordkipanyidze könyve (Usinszkij pedagógiai tanítása, Bp. 1956.) tájékoztat. Sajnálatos, hogy e fontos mű fordítását a korrektúra elmaradása miatt az elírások és hibák tömege ékteleníti el. — Usinszkij lélektanáról T. Tazsibajevnek Alma-Atában kiadott könyve tájékoztat (Психология и психологическая педагогика К. Д. Ушинского, 1948.) — Értékes szemelvénygyűjtemények magyar nyelven Lovas György fordításában: K. D. Usinszkij: *A nevelés kérdései*, Bp., 1957. és K. D. Usinszkij: *Az oktatás kérdései*, Bp., 1958. Vö. még e sorok írójának megemlékezését: K. D. Usinszkij, „az orosz nemzet nevelője” (Magy. Ped. 1947) és *Usinszkij, Tolsztoj és a korukbeli orosz nevelés* c. kiadás előtt álló tanulmányát.